

- 1 Vö. LIGETI L., *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtti és az Árpád-korban*, Budapest, 1986, 273.
- 2 Az „élmény-társadalom” fogalma a szociológiai irodalomban az utóbbi évtizedben válik egyre gyakoribbá. A N. POSTMANN, *Wir amüsieren uns zu Tode* (Halálra mulatjuk magunkat) című művét (Frankfurt, 1985) követő vitában központi helyet foglalt el. Széles ívű áttekintést ad róla G. SCHULZE, *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart* című műve (Frankfurt–New York, 1993), jöllehet főleg (Nyugat-)Németországban végzett vizsgálatok alapján. Legújabbban pedig a *Concilium* 35. (1999), 4-es „Élménytársadalom” tematikus kötete, benne az imént említett Schulze műve recepciótörténetével, közelíti meg földrajzi és elméleti tágassággal ezt a fogalmat.
- 3 A vita elsősorban a *Die Zeit* című hetilapban zajlik az 1999, 36. számtól kezdve.
- 4 P. SLOTERDIJK, *Im Selben Boot. Versuch über die Hyperpolitik*, Frankfurt, 1995. Az eredetileg két évvel korábban megjelent könyvet a Suhrkamp zsebkönyvkiadás alapján idézem.
- 5 I. m. 64.
- 6 I. m. 67–73.
- 7 Lásd a 2. jegyzetben közölt irodalmat, főképpen 36–39.
- 8 TOMKA M., Individualismus, Wertewandel, Erlebnisgesellschaft, *Concilium* 35. (1999), 4., 423–431., 431. Tomka itt idézett, kissé moralizálóan tűnhet állítása egyben Beck „rizikótársadalmi”, Ester és mások „individualizációs” és Schulze „élménytársadalmi” teóriáját elméleti oldalról szűklátókörűséggel vádolja, mert ezek a szociológiai elméletek amellett, hogy kétségtelenül igazolható trendeket írnak le, eleve kizárják a nem-gazdag kétharmad világ dimenzióit.
- 9 Ebben az értelemben szólalt fel Békés Gellért OSB ökumenikus teológus a Pax Romana gyulai konferenciáján, ahol azt állította, „Isten is katolikus”.
- 10 Vö. ehhez a megkülönböztetéshez Johannes BROSEDER *Auf welche Einheit der Christen hin?* című tanulmányát (*Concilium* 33. [1997], 408–416.) A kvalitatív-kvantitatív fogalom párt az ő tanulmányára alapozva alkalmaztam. „Az egyháziasság kvantitatív, sőt egyenesen materialista felfogása elhomályosítja az egyház kvalitatív felfogását.” I. m. 410.

„Katolikusok és reformátusok között”, in: *...és akik mást hisznek? Hívek és egyházak egymásról*, Szabó Lajos – Tomka Miklós – Horváth Pál (szerk.), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 167–176. old.

KATOLIKUSOK ÉS REFORMÁTUSOK KÖZÖTT?

A konferencia szervezőitől kaptam ezt címet. Milyen elvárásokat rejt vajon magában ez a kérdő mondat? Arról kellene szólnom, hogy mit jelent ma Magyarországon evangélikusként a katolikusok és a reformátusok *szorításában* élni? „Két pogány közt” – ahogy viccesen egy református lelkészbarátom mondta? Arról, hogy tanításban és liturgiában mi „lutyik” „középen” állunk: a katolikusoktól balra, a reformátusoktól jobbra? Arról, hogy protestánsként a reformátusokkal együtt vagyunk kisebbségben a katolikusok tengerében, ám amikor a protestantizmusról van szó a kálvinista testvéreink nyakukat büszkén kihúzzák, egyszerre ők lesznek a többség, a „valaki”, s mintha a másik protestáns történelmi egyház már nem is létezne? Arról szóljak tehát, hogy mit jelent a *kisebbség a kisebbségben*? Hogy mit jelent ma Magyarországon a történelmi egyházak között evangélikusként par excellence kisebbségnek lenni? Arról, hogy talán éppen e sajátos helyzetünk, a másik két testvéregyházra jellemző magabiztosság hiánya miatt szeretnek bennünket a hazai kisegyházak?

Vagy talán a személyes tapasztalataimról számoljak be? Jó okom lehet rá, hiszen hetedik éve evangélikusként egyszerre tanítok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán.

Hozzáteszem azonnal: egyik helyen sem „evangélikusként”, hanem a szakma képviselőjeként, nevezetesen az angol irodalom oktatójaként vagyok jelen.

Hadd kezdjem hát inkább a személyes bemutatkozással! Evangélikus lelkészcsaládból származom. Ma élő rokonságom – testvéreim családjaitól eltekintve – azonban szintiszta katolikus. Édesanyám családja evangélikus volt, de hozzátartozói korán elhunytak. Az apai vonalon csak a nagyapám volt evangélikus, a család nőtagjai, az összes unokatestvérem római katolikus. Nagyapám és nagyanyám családja ugyanúgy vegyes volt vallásilag: a férfiak evangélikusok, a nők katolikusok. Egy érdekes epizódot kell elmondanom. Nagyszüleim a húszas évek elején a fásori evangélikus templomban kötöttek házasságot, aminek következtében nagyanyám hosszú ideig nem gyónhatott és nem áldozhatott. A történelem ironiája, hogy katolikus nagyanyám érdekében az evangélikus nagyapám katolikus nagybátyja, aki ez idő tájt éppen egri érsek volt, járt közben Rómánál, hogy nagyanyám ismét a szentségekhez járulhasson. A régi (csak apámnál megtört) hagyományt akaratlanul aztán én is folytattam, amikor katolikus vallású társat választottam feleségül, akinek a családjában viszont egy szál protestáns sincsen. Elemistaként a nyári szünetekben a Balaton partján komoly hitvitákat folytattam a velem egyidős buzgón katolikus unokatestvéremmel.

A katolicizmusról tehát van bőven közvetlen családi tapasztalatom, hiszen a nagyanyám többször elvitt magával misére az unokatestvéremmel együtt.

A reformátusokat belülről jóval később ismertem meg, jóllehet kilenc éves koromig édesapám egy alapvetően református dunántúli faluban volt egy kicsiny evangélikus nyáj lekipásztora. Még gyermekkoromból emlékszem, hogy pesti nagyapám „száraznak”, „színtelennek” mondta őket.

Már eszemet tudó egyetemista voltam, amikor észrevettem, hogy a reformátusok egészen érdekes és – nekem eleddig – ismeretlen ószövetségi textusokról milyen mélyen, evangéliumi szellemben tudnak prédikálni. Azt is megfigyeltem, hogy amíg a mi énekeskönyvünk rengetek német eredetű dallamot tartalmazott, addig református testvéreinknél jóval több a magyar és az angolszász eredetű dallam (az utóbbi angol szakosként állt különösen is közel a szívemhez).

A LÉLEKSZÁM

Tény, hogy ma Magyarországon a római katolikus egyház mennyiségileg a legnagyobb. Ennek történelmi okai vannak: a XVI. századi reformáció terhódítása ugyan igen erős volt, a XVII. századi jezsuiták vezette és a Habs-

burgok által támogatott ellenreformáció még erősebbnek bizonyult. A mennyiség tehát a történelmi kontextus eredménye. A héten Dániában jártam, ahol mindenki evangélikus: ott a katolikusok és a reformátusok vannak (ha egyáltalán vannak) kisebbségben. Tény azonban, hogy egy olyan egyházban, ahol többen vannak, ott több okos és szép ember található, mint egy kisebbségi egyházban. Ismét (s most már utoljára) egy családi anekdota: amikor a szüleim először jártak Norvégiában, részt vettek egy konfirmációs istentiszteleten, édesapám felsóhajtott: „Szőkék, szépek és mindegyik evangélikus!”

A mennyiség tehát semmiképpen sem lehet döntő: a mennyiségi fölényből adódó magabiztosság és büszkeség ugyanolyan kóros dolog, mint az elenyésző lélekszám miatti kisebbségérzés.

Trianonnal a hazai lutheranizmus nagy része (a felvidéki és az erdélyi) is elveszett, így ma háromszázezer körül mozoghat az evangélikusság szám-beli jelenléte, bár elhangzik olyan egyházvezetői jelentés is, hogy „kétszáz-ezren sem vagyunk!”.

A NEMZETHEZ, A MAGYARSÁGHOZ VALÓ VISZONY

A vallás testet ölt, inkulturálódik, a nemzettel igyekszik összeforrni. Amikor a katolikus egyetem szerveződött, némi meglepetéssel fogadtam leendő főnököm ex cathedra kijelentését, miszerint az evangélikus egyház „nemzetiségi egyház” és így a fásori evangélikus gimnázium is nemzetiségi gimnázium.

Kétségtelenül igaz, hogy tíz millió magyar közül legalább hat millió római katolikus és sokan vallják, hogy Szent István felajánlotta Magyarországot Szűz Máriának. A Szent István-napi szentjobb-körmenet a Regnum Marianum manifesztálása.

A magyarságot református testvéreink is szeretik kisajátítani, mondván a helvét irányú reformáció hatott az alföldi mezővárosokban és Erdélyben is, tehát a „református vallás a magyar vallás” – avagy a jó magyarok reformátusok. Ma újra tapasztaljuk a református egyház egyes köreiben a magyarságtudat és a reformátusságtudat egybeolvadását: a magyarságtudatot vallásos érzelmi töltéssel, a reformátusságot nemzeti érzelmi töltéssel jelenítik meg.

Az evangélikus egyházban ez a veszély kétségtelenül nem kísért. Való igaz, hogy az evangélikusság erejét részint a hazai elmagyarosodott német

eredetű polgárság, illetve a szlovák származású nemzetiség őrizte meg. Az is igaz, hogy az egyik fővárosi nagy gyülekezetünkben a szolgálattevők neve egészen a közelmúltig többségben német eredetű volt, amíg újabban a szlovák eredetű családnevek dominálnak. Néhány esetben magyarosítás történt.

Tévedés lenne azonban azt feltételezni, hogy hazánkban nem található magyar etnikumú evangélikusság. A Dunántúlon Kemenesalja vagy Rábaköz jellegzetesen magyar evangélikus tömb. Ilyen még Erdélynek is egy része: a Brassó környéki hétfalusi csángókra gondolok. S engedjék meg, hogy ne az evangélikus arisztokrata patrónusokra, de nem is az általunk unos-untalan emlegetett evangélikus Thökölyre, Kossuthra, Petőfire, Bajcsy-Zsilinszkyre, hanem azokra a magyar származású kiváló lelkészekre és teológusokra, akik egyben a magyar nyelv nagymesterei is voltak: a múlt században Győry Vilmos és Székács József, századunkban Szabó József, Veöreös Imre, Csepregi Béla. (Ha a szuperlatívuszt nem említettem volna, Káldy Zoltánt is közéjük kellene sorolnom.) Kevésbé ismert, hogy a Don-kanyarban eltűnt kiváló teológus, Urbán Ernő sajátosan „magyar evangélikus teológia” kidolgozásán munkálkodott. De sokan voltak a nagyok közül olyanok, akik tudatosan választották a nemzet testéhez való tartozást, a nemzetépítő integrálódást. Wolf Lajos budapest-kelenföldi lelkész a német bevonulás napján határozta el, hogy nevét „Ordass”-ra magyarosítja. Kevesen írtak oly mély teológiával a kereszténység és a magyarság kapcsolatáról, mint a nevében szintén német eredetű Karner Károly. *Az Evangélium és magyarság* című könyvére gondolok. Tehát az nem igaz, hogy az evangélikus egyház „nemzetiségi egyház”, ám az mindenképpen állítható, hogy részint középső helyzetünkből, részint a három nemzetiséget átfogó jellegünk miatt „integráló egyház” vagyunk.

A POLITIKÁHOZ ÉS AZ ÁLLAMHOZ VALÓ VISZONY

Köztudott, a katolicizmust évszázadokon keresztül a Habsburgok támogatták, amíg a nemzeti függetlenség szószólói pedig a református erdélyi fejedelmek voltak. A katolikus Rákóczi és az evangélikus Kossuth nem is annyira kivétel, hanem elsősorban annak jelzése, hogy a politika, a nemzet ügye ekkorra már meghaladta a felekezeti hovatarozás kérdését.

Az elmúlt ötven évben különösen is nyilvánvalóvá vált, hogy hazánkban a három történelmi felekezet a történelem 1945 utáni kihívására egymástól különböző válaszokat adott.

A katolikus egyház nagy része Mindszenty József vezetésével a Regnum Marianum védelmében a kommunizmus egyházellenességével szemben az „ellenállás” programját hirdette meg. A református egyház Ravasz László püspök lemondása után Bereczky Albert vezetése alá került, aki a profetikus hangú „bűnbánat-teológiát” hirdette meg, mondván, hogy az egyház most felel azokért a történelmi bűnökért, amelyeket akkor követett el, amikor igazságtalan társadalmi rendszerekhez kötötte magát. A politikailag „reakciónak” nevezett katolikus egyházzal szemben a reformátusság felismerte történelmében az úgymond egészséges hagyományt, amennyiben mindig is a „haladás” eszményét szolgálta. A Bereczkytől (illetve a cseh Hromádkától) származó és eleinte Barth Károly pápai áldásával kísért „haladás-mítosz” kétségtelenül az evangélikus egyház egyes képviselői közé is beszivárgott. Őket nevezik ma Veöreös Imre téves koncepciója alapján a „harmadik egyházi útnak”, amelynek jeles képviselői Túróczy Zoltán és Szabó József voltak. Ugyanerre a próféta hangra hivatkozik egyébként Debésy László is, amikor 1950-ben Ordass püspöki székét elfoglalja.

Volt azonban egy olyan irány, amely tudatosan az evangélium és a törvény szétválasztásán és lutheri „két birodalom” tanítás alapján állt, s így azt vallotta, hogy a politikai vezetés is az Isten eszköze, de ugyanakkor a politikai és az egyházi birodalmat (mint ahogyan a törvényt és az evangéliumot) meg kell különböztetni egymástól, mert egybemosásuk sok veszéllyel jár. Ordass Lajos volt ennek az útnak a képviselője, aki többször is leírta, hogy az egyház a nemzet vagy az állam lelkiismerete, s a világhoz való túl könnyed hozzásimulása identitásvesztéssel jár. Ordass az egyház és az állam kapcsolatát a *kölcsönösség* alapjára építette. Az egyház feladata szerinte az evangélium hirdetése, s nincs mandátuma a politikai cselekvésre. Közszolgálati tevékenysége alapján (iskolák, kórházak stb.) az egyház számíthat az állam anyagi támogatására. Az államnak ezért is érdeke, hogy biztosítsa a szabadságot az egyháznak az evangélium hirdetésére.

Ordass tudatosan nem politizált, de szavát nyilvánosan felemelte akkor, amikor az általa képviselt egyházat, vagy annak tagjait sérelem érte (például a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény igazságtalan végrehajtásakor, vagy a hazai németek erőszakos kitelepítésekor). Ordass nem „ellenálló”, hanem „egyházvédő” harcot folytatott a norvég Berggrav püspök hatására. Ezért a védelmi harcáért került 1948-ban börtönbe.

Van az evangélikus egyházban egy Ordassal kezdődő egészséges egyházvezetői vonal, amelynek egyes motívumai Túróczytól, Szabónál (sőt a püs-

pöksége kezdetén egy pillanatra még Káldynál is feltűnik, majd az őt kritizáló Dóka Zoltánnál markánsan megfogalmazódik), az nevezetesen, hogy nem jó, ha az állam szekularizálja az egyházat, s az egyház pedig klerikalizálja az államot. Ilyenkor ugyanis kölcsönösen gyengítik egymást. Legegyen ezért az állam állam, az egyház egyház, ahogyan az Isten is Isten.

Ordass Lajos teológiaiilag egészséges elképzelése az egyház és az állam viszonyáról azonban nem érvényesülhetett. Káldy Zoltán sokat hangoztatott totális „diakóniai teológiája” az egyházat ideológiailag beépítette a totalitáriánus állam rendjébe, s ezáltal akarva vagy akaratlanul is (ezt most nem feladatom eldönteni) leépítette és rombolta a Magyarországi Evangélikus Egyházat. E súlyos sérülésből az egyházam mind a mai napig nem gyógyult meg.

LELKISÉG

A manapság egyházamban divatos, szinte püspöki rendelettel bevezetett „spiritualitás” szó helyett én tudatosan „evangélikus lelkiség” szót szeretném használni.

A katolikus egyházban sokféle lelkiség van: bencés, ferences, dominikánus, „Bokor” (Bulányi) lelkiség stb. A református lelkiségben nagy szerepe van a holland, de főleg angolszász puritán hatásnak.

Az evangélikus lelkiség sokat köszönhet a lutheri éneklésnek, s a szintén német eredetű pietizmusnak (herrnhuti közösség), valamint a finn ébredési mozgalomnak.

A lelkiség megőrzésében az evangélizáció hagyományainak igen nagy szerepe van mindkét nagyprotestáns történelmi egyházban. A református evangélizációs mozgalom az ember mérhetetlen bűnösségére, a bűnvallás szükségére teszi a hangsúlyt, az evangélikus ébredés, amit főleg finn hatásra Csepregi Béla honosított meg hazánkban, a bűnbocsánat evangéliumi örömére. Leegyszerűsítve: a reformátusok a „komoran sírók”, az evangélikusok a „felszabadultan nevetők”. Hozzá kell tennem azon nyomban, hogy e mély teológiai felismerésre épülő gyakorlat egyházunkban mára sajnos eléggé felhígult, s átadta helyét egy könnyed, nevetgélő infantilizmusnak.

Sajátos a hazai evangélikusságban a szlovák kegyesség. Újabb színfolt az erdélyi magyar evangélikus kegyesség. A hétfalusi csángók között tapasztaltam, hogy a lelkész és a gyülekezet tagjai még ma is keresztet vetnek (mint

annak idején maga Luther is tette). A népi Máriás kegyesség ugyanakkor természetesen mindig is idegen maradt a lutheranizmustól, amíg a bibliás kegyesség – főleg pietista környezetben – ma is érvényesül.

Végezetül megemlíthetjük az északi lelkiség nyomait. Ordass Lajos életművére gondolok, aki gazdag áhitatos irodalmat is hagyott ránk. Ordass hangja a középkori Krisztus-himnuszok lángoló szerelmi énekeit idézi.

A *Nem tudok imádkozni* című könyvében ezt írja: „az istenimádat legtöbbször teljesen szótlan... Az ember ösztönösen érzi, ha most megszólalva megtöri az imádat csöndét, akkor csak ügyefogyott darabosság tódulhat az ajkára... amit az imádat idején átélünk, az mindig egy kissé az örökkévalóság boldogságának az előízét adja nekünk.” A *Keresztfa tövében* című könyvében a passió történetét csendben meditatálja végig. A szenvedésben ismeri fel élete értelmét: „Életem értelme az lett, hogy Érted és Veled szenvedhettem. Úgy lehet: az emberek életem csödjének és gyalázatának tekintik a rajtam esteket. Én áldalak, URAM, hogy keresztfád tövébe állítottál. Most már tudom: ezért kellett élnem. S ez nagyon jó. Ezért vágyódom most is keresztfád tövében Veled beszélni.”

Ha beszélhetünk „protestáns misztikáról”, akkor Magyarországon Ordass Lajos áll legközelebb ehhez a kategóriához. A csendes, szótlan, „északi” (nordikus) ember Krisztust forró szerelemmel imádó ember misztikája ez.

LITURGIA

Közhelyszámba megy, hogy az evangélikus liturgia gazdagabb, mint a református, de szegényebb, mint a katolikus. Az evangélikus egyház is az „ige” egyházának vallja magát, s azt vallja, hogy Isten hirdetett igéje teremt egyházat és közösséget és nem fordítva.

Egyházunkban többször is jelentkezett a szakramentális – liturgikus megújulás igénye. Az „istentisztelet teológiájáról” a Svédországban élt Vajta Vilmos értekezett számos könyvében és tanulmányában.

A legnagyobb budapesti gyülekezetekben az ősegyházi liturgia szerint ma már az eucharisztia újra az istentisztelet szerves része, sőt csúcса. A liturgia reformján dolgozók újra és újra hangsúlyozzák az eucharisztia eredeti „öröm” jelleget.

Egyházunkban is jelentkezett (az anglikanizmussal közeli rokonságot mutató) svéd magasegyházi hatás, főleg Ordass Lajos püspöksége idején.

A liturgiánkból azonban még mindig nagyon hiányzik az ószövetségi perikópa felolvasása. A dán evangélikus egyházban (ami távolról sem magasegyház, hanem népegyház) nemrégiben újra bevezették az ószövetségi perikópát.

IGEHIRDETÉS

Amerikában mondta egy evangélikus gyülekezeti tag: „Lutheranism is said to be boring.” (A lutheranizmust unalmasnak tarthatjuk.) Van benne valami, ha arra gondolunk, hogy a katolikus egyházban a mise látványossága vonzza a híveket, a reformátusoknál pedig az igehirdetés komolysága. Több éven keresztül én is református templomba jártam nem egyszerűen „jó”, hanem olyan igehirdetést hallani, amiből személyesen is épülhettem. Miért kaptam többet a református igehirdetésekből? Mert ott azt tapasztaltam, hogy az istentisztelet nem válik lélekaltatássá, s nem gépiesedik el, mivel a lelkész – esetleg a gyülekezet kérésére – maga választ textust, nem pedig egy felülről kiadott perikóparendet követ. A *lectio continua* a gyülekezetet is megmozgatja, hiszen várják a „folytatást”. Református gyülekezetekben néha a vasárnapi igehirdetés textusait bibliórakon is folyamatosan megszélik. Nálunk az ószövetségi alig szerepelnek igehirdetési textusként. Az evangélikusság népe a reformátussághoz, de különösen a kiségyházakhoz képest sajnos már régen nem eléggé „bibliás” nép. S ha a bibliórák, bibliakörök elveszítik erejüket, s csak öreg nénik találkozája lesz, akkor az igehirdetés szerepe is szükségszerűen gyengülni fog. Arra még csak-csak emlékeznek a hívek, hogy miről is beszélt a pap, de hogy mi volt a textus, s a pap mondanivalója mennyire felelt meg a textusnak, már jóval ritkábban gondolkodnak el. A prédikációk is tematikusabb, s az egyházi év liturgiájához szabottak, ezért az igeszerű, szokatlan, meglepetés-szerű, egészen „más” mondanivalóra ritkábban figyelhetnek fel a hívek. Luther egyháza pedig az ige egyháza volt. Ezért próbálom néhány magammal a nálunk mindig is kísértő „Luther-kultusz”, és más eufóriás hangulat torzulásaival szemben tudatosan a *Luther-kultúrát* érvényesíteni. Meggyőződésünk ugyanis, hogy Luther írásainak újrakiadásával az *evangélium erejét* hagyjuk kibontakozni.

SZELLEMISSÉG

Mi, evangélikusok, kisebbségi helyzetünk kompenzálásaként számtalanszor elmondtuk azt, hogy „a hazai evangélikusság számarányához képest messze magasabb számban adott értelmiséget a nemzetnek, mint a másik két történelmi egyház. Az ilyen „büszkélkedés”, az „evangélikus petőfizetés” nem biztos, hogy valóban jót tesz egyházunknak.

Nem a felekezeti hovatarozás miatt lettek ugyanis egyesek nagy hazafiak, mások kiváló tudósok, vagy nagyszerű művészek. A felekezeti hovatarozás legtöbbjük esetében redundáns. Nézetem szerint ez a szemlélet egy olyan téves teológián nyugszik, miszerint az egyháznak az lenne az egyik feladata, hogy az országnak, a nemzetnek „szállítsa” a nagy embereket. Lehet, hogy az evangélikus egyházú neveltetés is játszhatott valamilyen szerepet abban, hogy egyes személyek nemzetünk nagyjai lettek, de semmiképpen sem szabad eltúlozni ezt a hatást. A tehetségük és nem evangélikus voltuk miatt lettek a nagyok nagyok.

Az evangélikus egyháznak a két világháború között Urbán Ernő volt a „Tavaszy Sándora”. 1935-ben az „evangélikus öntudatról” tett közzé egy tanulmányt, evangélikushoz illő építően önkritikus, saját egyházát profetikusan intő módon. Már akkor is tapasztalható volt egyházunkban a evangélikus tudósainkat, művészeinket, közéleti személyiségeinket övező büszke bámulat. Így ír erről Urbán Ernő: „»jogos« büszkélkedésünknek és önértetünknek azonban megadjuk az árát. Nem lehet büntetlenül felcserélni az evangélikus öntudat forrását [vagyis Isten ígését] mással. Mihelyt Isten ígésén kívül másra is támaszkodunk – akármilyen szép, magasztos, nagyszerű dologra, kiváló egyéniségekre, tetszetős tényekre, – minél inkább erősítjük igazunkat, minél hangosabban öntudatosítjuk magunkat, annál mélyebbre süllyedünk és annál gyengébbek leszünk... Evangélikus egyház csak ott van, ahol lelkészek és hívek a mindenkori korszellemmel, életfelfogással és világnézettel szemben Isten Ígéséről tesznek bizonyosságot, hogy kortársaikat megigazíthassa Isten és új életet adhasson nekik”.¹

Az elfelejtett Urbán Ernővel messze egyetértve számomra az lenne ma igazán izgalmas, ha rámutathatnánk, hogy a *lutheri* (és nem a *pietista!*) gondolkodás és magatartás ismérvei miképpen fedezhetők fel a múlt egyházi közéletében (például Ordass Lajos esetében) vagy véletlenül – öntudatlanul – a közéleti viselkedéskultúrában.

De mindenekfelett annak örülnék leginkább, ha Luther tiszta, világos teológiáját saját, homályban botorkáló egyházamban is végre megtapasztalhatnám.

Az sem bánnám, persze, ha Luthernek a világról alkotott, a sört nem megvető józan paraszti észjárását, az élet egyre több profán területén is felfedezhetném. Az Isten igazságáért szenvedélyesen küzdő, de önmagát mégis „Isten udvari bolondjának” nevező hús és vér ember derűje, humora, iróniája és öniróniája talán sohasem volt olyan aktuális, mint ma. Mert ha egymáson, de főként önmagunkon nem tudunk nevetni, akkor Isten irgalmazzon nekünk, mert mindenkinél nyomorultabbak vagyunk!

JEGYZET

- 1 URBÁN E., Evangélikus öntudat, *Keresztyén Igazság* (Új folyam) 3. (1991), 9., 46–47.

ENDREFFY ZOLTÁN

HÁROM NAGY VILÁGVALLÁS ÉS A VILÁGBÉKE

Talán nem térek el a *Fundamentum*-ban folyó eszmecsere tárgyától, ha az emberi jogok egyetemességének problémája helyett arról a kérdésről kockáztatok meg néhány gondolatot, vajon hozzájárulhatnak-e a nagy világvallások egy nemzetközi békerend kialakulásához. Témaválasztásomat indokoltá teszi, hogy a világpolgárság gondolatköre magát Kantot is elsősorban az örök béke lehetőségeivel kapcsolatban izgatta. Az alábbiakban ebből a szempontból veszem szemügyre – műveletlenségem miatt főleg szekunderirodalom alapján¹ – a buddhizmust, a kereszténységet és az iszlámot.

AMI KÖZÖS, ÉS AMI KÜLÖNBÖZŐ

Mindhárom világvallásnak van egy alapító mestere. Születésük, életük és nyilvános működésük, haláluk és utolsó szavaik szempontjából a három mester összehasonlítható. Az összehasonlító vallástudósok nagy része szerint Jézus „az imádság mestere”, Buddha „a megvilágosodás mestere”, Mohamed pedig „a teokratikus államvezetés mestere”. Összehasonlíthatók a Rudolf Otto értelmében felfogott legmagasabb rendű „numinózus értékek” is. A kereszténység középpontjában Jézusnak az Isten országról szóló igehirdetése áll, a buddhizmusban pedig a nirvána az, ami az életnek értelmet ad. Az Isten országa történelmi, személyes és szociális szimbólum, míg a nirvána ontológiai, azaz magára a létre vonatkoztatott szimbólum. A nirvána azonban felfogható szociális szimbólumként is. Jézus szerint fennmarad-